

Az újra kitalált élet

TÓZSÉR ÁRPÁD AZ ALEXANDRA PÓDIUMON
HÁZIGAZDA: KÖRÖSSI P. JÓZSEF

– Gömörpéterfalán születtem, 1935-ben, kíváncsi lennék arra a környezetre, ahol gyermekkedtem.

– A gyermekkoromat, a szülőfalumat és a történelmi Gömör vármegyét, azaz azt a tágabb szülőföldemet, amelyet, ha jól tudom, én neveztem először Gömörországnak, már számtalanszor megírtam, harmincéves koromig íróként szinte belőle éltem, s ahhoz, hogy most megint tudjak róla beszélni, újra ki kellene találnom. Zárójelben legyen mondván: ezt az „újra ki kellene találnom”-ot Parti Nagy Lajostól csentem. Nemrég, Veszprémben, arra a kérdésre, hogy az egyetemi éveiről miért nem beszélt, miért nem írt még soha, ő válaszolt úgy, hogy az még túl közeli hozzá, még nem találta ki egészen. Én fordítva: a gyermekkorom meseországát annyira kitaláltam már, hogy érdekessé csak azzal tehetem, ha újra kitalálom.

– *Vágjunk bele.*

– Kezdem azzal, hogy az a bizonyos Gömörország a mi hőskorunkban, az ötvenes évek végén és a hatvanas évek elején úgy képződött meg, mint a „szlovákiai magyar irodalom faluja”. Annyian jöttünk, írók, költők Gömör rejtélyes várai, hegyei közül, akkor még aránylag jól önszervezett faluközösségekből, s persze mindnyájan természetellenesen feltupírozott népi öntudattal, hogy írásainkban Gömörország valamiféle kozmikus faluvá mitizálódott. Szemben a világgal mint kozmikus várossal. Egyfajta új-romantika volt ez, olyan romantika, amely ma már teljességgel használhatatlan. S nemcsak azért, mert a romantika általában az, hanem azért is, mert egyenesen komikus volna akkor a falut idealizálni, mikor az már mint életforma tulajdonképpen eltűnt, s mivel a hagyományos falu nem kőből és téglából épült, tehát kevésbé maradandó, eltűnőben van tárgyi kultúráként is. Ahogy korábban a tanyavilág, most a falu világa pusztul el, s a Felvidéken (s persze nem csak ott) olyan mértékben urbanizálódik, hogy falvaink ma már inkább kisvárosok, mint falvak. De bennünk, akik falun szocializálódtunk, nem tűnik, nem tűnhet el a falu, hanem valamiféle „éjszakai tudatként” tovább él. (Ha jól emlékszem, Jung nevezi az álmodat, az értelem kikapcsolódását s az élet szerves erőinek tudattalan tovább működését éjszakai tudatnak.) Ez az éjszakai tudat, ha jól megnézzük, már önmagában egyfajta irodalom, de nem valóság s nem is fikció, hanem egy harmadik minőség: olyan imaginárius világ, amelynek nagyon is szükségszerű következményei vannak, azaz minden képzeletjellege ellenére is valóságként működik. Azt hiszem, ha újra ki akarnám találni a gyermekkoromat és környezetét, akkor ennek a harmadik minőségnek az irányában kellene elmozdulnom. Summa summárum: ma, 2007-ben, már sem az egykori valóság, sem az egy-

kori fikció nem érvényes, s ahhoz, hogy a szülőföldem ma legyen hiteles, mást kell róla mondanom, mint amit egykor mondtam...

– *Természetesen nem is mondhatod ugyanazt, hiszen, amint az az elmondottakból kitűnik, benned is számos dolog megváltozott, és az érzelmek sem ugyanazok.*

– Minden megváltozott, de főleg a látószögünk más: az a műveltségi anyag, amely óta felgyülemlett bennünk, másként töri a fényt, az időt. „Ami volt, annak más távlatot ad az idő már” – profanizálhatnánk a szakrálissá nemesedett Radnóti-sort. Ma az egykori verseimnek, írásaimnak is más a távlatuk. Másként olvasom őket, mint ahogy korábban olvastam, s meglepődöm egykori olvasataimon. Azokat is újra ki kell találnom, és ez nem is olyan egyszerű.

– *És mondjuk – durván leegyszerűsítve – az, hogy megváltozott a világ, az, hogy történt egy rendszerváltás, sőt, a te életedben kettő is, ettől másképpen lehet-e látni azt a gyerekkort, amit harminc–negyven évvel ezelőtt láttál?*

– Ezt nem hiszem, engem a rendszerváltások különösebben nem változtattak meg, sem írásaimat, sem emberi mivoltomat illetően. Elég korán rájöttem – meg is írtam annak idején, valamikor a hatvanas évek közepén, második felében –, hogy „elmém mindenből kivisít, / minden, mi van, meghamisít”. És ezzel odacéloztam, hogy a társadalmi létezés kitéríti az emberi egzisztenciát. Nem csak úgy, ahogy annak idején Ahmatova írta, hogy ő a szovjet rendszer idején sohasem a saját életében, minden reggel más mederben ébredt, hanem úgy is, ahogy Heidegger gondolta, mikor azt mondta, minden társadalmi létezés nem-tulajdonképpen, az emberi lényegtől idegen lét. Ilyen értelemben a társadalom engem csak nagyon korán, a népi korszakomban, az első kötetemben alakított, később szinte tudatosan fordultam szembe a társadalmi elkötelezettségekkel.

– *Igen, 1968-cal kapcsolatosan olvastam tőled valahol, hogy a társadalmi mozgásokhoz általában szkeptikusan viszonyulsz. 1968-ban is 1956 élménye kísértett, és azt is nagyon kételkedve fogadtad.*

– 1956-ban egy kicsit azért más volt a helyzet. Húsz–huszonegy éves voltam, és a magyar forradalom számomra egyfajta metafizikus élmény volt. Addig Magyarországról keveset tudtunk. S ez akkor is így volt, ha én 1950-ig, tizennégy éves koromig Magyarországon jártam iskolába. Gyerekfejjel éltem meg Magyarországot, s a tizennégy éves gyerek és a huszonegy éves fiatalember között óriási a különbség. A csehszlovák–magyar határ csaknem légmentesen le volt zárva, azt sem tudtuk, hogy Magyarország létezik-e még egyáltalán. Beszéltünk, olvastunk Budapestről, a „magyarokról”, de konkrét élményeink nem voltak róluk. A magyar világ bizonyos értelemben túlvilág volt a számunkra... És akkor egyszer csak jött 1956, és a világsajtó, főleg a Szabad Európa rádió, s a csehszlovák újságok tele lettek Magyarországgal. Fogható, tapintható közelbe jött hozzánk a korábbi metafizikus magyar világ, a valószínűtlen magyar lét. És hatalmas alakító erővel kezdett ránk hatni. Korábban mibélénk ugye azt sulykolták, hogy a történelmi szükségszerűség így, meg úgy..., szóval hogy az adott világ megváltoztathatatlan. S egyszer csak kiderült, hogy nem az, hogy nagyon is megváltoztatható. 1956 „voluntaristákká” tett bennünket, rádöbentünk a saját megvalósítható akaratunkra, a létezésünkre.

– *Egészen kicsi gyerekkorod óta, általános iskolás korod óta írsz a vers mellett naplót is. Vannak feljegyzéseid 1956-ról?*

– Naplót írni valóban nagyon korán kezdtem, nem tudnám megmondani, mikor, mert az egészen korai naplóim elvesztek. S elvesztek az 1956-os jegyzetfüzeteim is: 1968 után, házkutatásoktól félve, átvittem őket Nagybátonyba, Magyarországra, a nővéremhez, s ott elkallódtak.

– *S a gyerekkoriak?*

– 1950-ben hazazavartak bennünket Magyarországról, mondván, hogy vagy kérvényezzük meg a magyar állampolgárságot, vagy alómars, kívül tágasabb. S én indultam haza, a naplóim meg ott maradtak Taron, ahol iskolába jártam (Tar egy Pásztó melletti község, az egykori pokoljáró Tar Lőrinc fészke), szóval a kis, magam-gyártotta noteszeim ott maradtak egy padláson, az eresz alatt, ahová az avatatlan szemek elől rejtettem őket. Évek múlva, amikor visszamentem, már csak papírcafátokat találtam, az eső szétáztatta a kora gyermekkoromat. S azok a könyvecskék bizony pótolhatatlanok. De talán a napló egyébként is az egyetlen valami, amit nem lehet „újra kitalálni”, a napló hitele és lényege az egyszerűség és az egykorúság. Az első megmaradt noteszeim 1952-ből valók.

– *Miért írtál naplót gyerekként, kamaszként?*

– Betegesen élénk fantáziájú gyerek voltam: hogyha este lefeküdtem, míg el nem aludtam, továbbgondoltam a napi élményeimet. A napi sikertelenségeimet a képzeletemben sikeresekre alakítottam. Egész regényeket meg elbeszéléseket képzelegtem így össze magamnak. S másnap beírtam őket a naplómba. És hát volt ott minden, természetesen. Főleg szerelmi vágyakozások, meg hasonló dolgok. Most inkább, azt hiszem, szellemnaplókat írok, főleg a gondolkodásom, a más szellemekkel, könyvekkel való találkozásom történéseit teszem papírra. 1993-ben jelentettem meg először belőlük egy részletet, a Kalligramban, ha jól emlékszem, az 1991-es és 92-es bejegyzéseimet, azzal a szándékkal, hogy majd egészen napjainkig folyamatosan közlöm őket. De lassan haladok, mert másolás közben az ember, ha nem is újraírja, de újrasztilizálja a szövegeit, érthetővé teszi az érthetlent. Nem is tehet másként, mert az egykori mondatok nagyon sokszor csak jelszók, slágvortokban feldobált emlékeztetők, gondolattöredékek voltak. Utoljára az Alföld közölt részleteket a naplóimból, 2006-ban és 2007-ben, két részben, s valamikor a nyáron, a Tiszatájban is megjelenik majd egy újabb részlet.

– *Esetleg könyvben is gondolkodsz?*

– Mindenképpen. Ha eljutok 2007-ig...

– *Ha utoléred magad.*

– Igen, ha utolérem magamat..., ha utoléri Achilles a teknőst... Csak hát egyik is, másik is lehetetlen...

– *Folyamatosan írsz.*

– Folyamatosan írok... S ahhoz, hogy utolérijem magamat, szimultán kellene írnom és feldolgozni a szövegeimet. Ami ugye abszurdum.

– *Gyorsabban kell őket feldolgozni, mint leírni.*

– Azaz dolgozzam föl, amit még meg sem írtam. Ebbe még Zénon is belezavarodna.

– *Mi lesz az 1990 előtti naplóiddal? Azokkal nem foglalkozol?*

– Ha ad még az Isten időt és erőt, akkor mindenképpen fel akarom dolgozni azokat is. Csakhogy az még emberpróbálóbb feladat lesz: az őskori leleteket értelmezni is kell. Ráadásul nemcsak noteszokba írtam feljegyzéseket, hanem különálló papírlapokra is, s ezek összekeveredhetnek, mint Mallarmé versei, aztán...

– *... avantgárd szöveg születik.*

– A vers lehet avantgárd, de az avantgárd napló, azt hiszem, rossz napló, illetve nem napló. A papírlapoknak meg kel keresni az állandó helyüket.

– *Verset szintén korán, általános iskolás korodban kezdtél írni. Ehhez képest viszonylag későn, 1963-ban jelent meg az első önálló köteted. 28 éves voltál. Ennek vajon mi az oka? Költők hamarabb szoktak könyvvel jelentkezni.*

– 1952-ben, 17 éves koromban jelent meg az első, mondjuk, már említésre méltó, ma is vállalható versem. Csak hát nálunk, akkor, s nem csak nálunk, emlékszünk még azokra az időkre, nagyon nehéz volt kötetet kiadni. Megvolt annak a szigorú protokollja: először antológiában kellett megjelenni, s azután jöhetett a saját kötet, és hát az antológiáig is elég hosszú út vezetett. 1952–1953-ban kezdtem rendszeresebben publikálni, és 1958-ra gyűlt össze annyi versem, hogy kötetben is megjelenhetett volna. De akkor az történt, hogy egy éppen megjelenő antológiába betették a verseim legjavát, s ezzel az önálló kötetem ellehetlenedett. Meg hát nem is igen voltam az a fiatal ember, akit „a családfelek kegyeltek”, s a „kegyelmet kikönyörögni” sem volt nagy kedvem. Heves vitákra emlékszem szerkesztőkkel, cenzorokkal, pártemberekkel olyan verssoraimról, hogy „körül vesznek nagy, piros ködök, / szabadulnék, magam küszködök”, meg hogy: „vitára szellős ésszel, mi oszlopigazságoktól sem riad”. Azt akarták, hogy legyen a köd inkább „lila”, az „oszlopigazság” meg „ellenforradalom”, s akkor megjelenhetnek a verseim, így aztán az önálló kötetem megjelenése 28 éves koromra tolódott.

– *Az 1958-as év emlékezetes volt számodra. Akkor jelent meg az említett debütáló antológiátok s az Irodalmi Szemle nevű, máig létező pozsonyi irodalmi folyóirat is, amelyik a te verseddal nyitott. Aztán nemsokára szerkesztője is lettél a lapnak. Később pedig főszerkesztője.*

– A valóságban kicsit lassabban mentek a dolgok. 1965-ben kerültem az Irodalmi Szemléhez. Dobos László, az Irodalmi Szemle akkori főszerkesztője a Hétből vitt át a szlovákiai magyar írók központi orgánumába. A Hét kulturális lap volt, a CSEMADOK adta ki, nagyon erős és gazdag volt a Fórum címen megjelenő irodalmi melléklete. Ez a melléklet a Szemle megjelenése előtt a szlovákiai magyar irodalom egyetlen műhelye volt, következőképpen szinte minden szlovákiai magyar író ott kezdte a pályáját, ott tanulta az irodalmat és az írást. Dobos Lászlóról pedig tudni kell, hogy ő már akkor is nyakig benne volt a politikában, úgyhogy nemigen szerkesztett, inkább csak szervezett és reprezentált. Ha szerénytelen akarnék lenni, azt mondhatnám, hogy miután a Szemléhez kerültem, én szerkesztettem (Koncsol Lászlóval) a lapot. 1970-ben, az 1968-as események után azonban tarthatatlan lett a helyzetünk. Nekem különösen, mert 1970-ben összeállítottam egy antológiát az akkor jelentkező s teljességgel az avantgárd jugoszláviai Új Symposion ihletésében induló fiataljaink verseiből, s írtam a verseik elé egy bevezető tanulmányt, ahol Szlovákiában talán először írtam le Roland Barthes nevét és gondolatait, mondván, hogy

a verbális kalandnak a fájáról érett gyümölcsként esik le a vers. S ez volt az én halálos bűnöm. Hajtóvadászat indult ellenem, én lettem a korábbi cseh, jugoszláviai és nyugati kárteknő irodalmi elméletek szlovákiai propagálója, s mint ilyen, az irodalomban persona non grata. 1971-ben elegem lett a dologból. Meghívtak Nyitrára, az ottani tanárképző főiskolára tanítani, és én elfogadtam a meghívást. Azzal távoztam a fővárosból, hogy én a szlovákiai magyar irodalomba többet vissza nem megyek, hogy nem vagyok többet szlovákiai magyar író, sőt nem vagyok író sem.

– *Az Irodalmi Szemle-beli kollégáid hogyan fogadták ezt a döntésedet? Szolidárisak voltak veled...?*

– Dobost 1970-ben, a csehszlovák–szovjet ún. normalizáció legelején természetesen minden funkciójától megfosztották, az Irodalmi Szemlét meg már előbb átadta Duba Gyulának. 1971-ben Duba és Koncsol László voltak a szerkesztőtársaim, akik a távozásomról hallani se akartak. Én meg arról nem akartam hallani, hogy az ellenem folyó sajtótámadások és egyéb vegzálások folyamánként tovább járjam az ideggyógyintézeteket: akkoriban kétszer vagy háromszor is pszichiátriai kezelésre szorultam. Ráadásul 1969-ben meghalt az édesanyám, egyedül maradtam, sok minden összejártam hát abban, hogy megjártam néhány ideggyógyintézetet. Elkerültem például Balassagyarmatra is, ott ismerkedtem meg Samu István doktorral, talán ismerős a név, a balassagyarmati ideggyógyászat igazgatója volt akkor, szintén gömörországi, rimajánosi származék. Kiderült róla, hogy annak idején a Pista nevű testvérbátyámnak, aki a háborúban meghalt, gimnáziumi osztálytársa volt, Rimaszombatban. S mindjárt megvolt a barátság. – Szóval 1971-ben Nyitrára kerültem, és bizony hosszú évekig egyáltalán nem írtam. Se verset, se semmit. Az első jelentkezésem az 1979-es Genézis című vers- és esszékötetem volt, de új írást abban is keveset találhatott az olvasó. Tulajdonképpen a régi és korábbi verseimnek, valamint esszéimnek egy sajátos koncepciójú újrakiadása volt a könyv. Benne tettem először kísérletet a korábbi műfaji „hasadtságom” felszámolására, ott jelentek meg az első, esszét, tanulmányt és verset vegyítő kvázi esszéverseim, s bennük az ún. Mittel-motívumok. A későbbi Mittel-ciklusoknak természetesen csak afféle magzatmozdulása ez a gyűjtemény, de azért már körvonalazódott benne a korábbi központi eszmémmel, az ún. közép-európai gondolattal való paradox szembe fordulás, felhangzott az a „lássuk, Uramisten, mire megyünk ketten”-féle keserű kacaj, amiből később Mittel Ármin ironikus és önironikus figurája megszületett. S erről a kötetről még annyit, hogy most, 2007-ben, a Madách-Posonium újra kiadta, második kiadásban. Indítottunk ugyanis a kiadóban egy afféle hagyományápoló vagy inkább hagyomány-újraolvasó, -átértékelő sorozatot, Magyar Antaeus Könyvek címen, és ebben a sorozatban megjelent a Genézis is...

– *Változás nélkül?*

– Egyetlen verssel toldottam meg, azonkívül pedig az Antaeus-könyveknek az a sajátosságuk, hogy utószót is íratunk hozzájuk, ezeket rendszerint a fiatalabb nemzedékek kritikusai írják, hogy lássuk: hogyan szólítja meg az egykori könyv a mai olvasót. A Genézishez a gyulai-békéscsabai Elek Tibor írt értékelő tanulmányt...

– *Említetted félmondatban az Új Symposion-t. Érdekelne, hogy abban az időben, amikor te az Irodalmi Szemlénél dolgoztál, meg egyáltalán abban a korban, milyen kapcsolatok lehettek és voltak a különböző, határon túli és anyaországi folyóiratok, mű-*

helyek között? A kolozsvári folyóiratokkal volt-e kapcsolatotok? A Korunkkal vagy marosvásárhelyi Igaz Szóval?

– Azzal kell kezdenem, hogy azokban az időkben nem volt teljesen kockázatmentes az ilyenfajta Kárpát-medencei, közép-európai kapcsolatkeresés. Én az irodalmi Közép-Európa gondolatát valamikor a hatvanas évek elején, úgy 1963–64-ben vettem fel, fogalmaztam meg először, több dolgozatban is, és hogy mennyire tabutéma volt ez akkoriban nálunk, annak az illusztrálására hadd mondjak el egy történetet. Lubomir Feldeknek, az egyik legnagyobb élő szlovák költőnek az apját azért csukták le az ötvenes évek elején, mert valami Közép-Európa-szervezetet akartak összehozni, vagy össze is hoztak, nem tudom pontosan, s ott Közép-Európáról mint hagyományról és lehetséges szellemi közösségről mertek beszélni. Könyörtelenül bebörtönözték őket. Sőt az 1945 utáni első csehszlovák alkotmányban egy paragrafus arról szólt, hogy Közép-Európa mint eszme emlegetését a törvény tiltja. Feldeknek a szülei csehek, ő maga, biztosan nem véletlenül, az 1989-es rendszerváltás után, miután elég sok meghurcoltatásban volt része, visszatelepült Prágába. Ma is Prágában él – illetve felváltva: Pozsonyban, Prágában. Ez a Lubomir Feldek a hetvenes évek közepe táján írt egy regényt, az volt a címe, hogy Van Stiphout, amit mi lefordítottunk magyarra, s a Madách Könyvkiadó – akkor is ott dolgoztam –, kiadta. Volt benne egy passzus, ami Közép-Európáról és Feldek apjáról szólt, ez a rész a szlovák kiadásban nem jelenhetett meg, kihúzták. Mi viszont a magyar kiadásban megjelentettük, és mit ad Isten, most, pontosabban 2006-ban újra kiadták a szlovák Van Stiphoutot, de közben az inkriminált rész elveszett, s ezt, az első szlovák kiadásból kihagyott részt most a magyarból fordították vissza szlovákra, és tették az eredeti helyére. Ennyit Közép-Európáról. Ebben a hangulatban, ebben a politikai légkörben Dobos László, aki akkor központi figurája volt a szlovákiai magyar köz- és szellemi életnek, kiadóként a mai napig az, elképzelte a közép-európai irodalmi lapoknak valamiféle társulását. 1965-ben kezdte szervezni a hálózatot, először a prágai Plamennel vette föl a kapcsolatot. Erről a lapról csak annyit, hogy 1968, a Prágai Tavasz valahol ebben a folyóiratban kezdődött. 1963-ban tartották az úgynevezett liblicei konferenciát, amely Kafka-konferenciaként híresült el, s ott a későbbi 1968 eszméit, Kafka kapcsán már rendre felvetették. S ennek a konferenciának az egész anyagát lehozta a Plamen. A társulás további tagjai a lengyel Poglody (ez Katowicében jelent meg), a pozsonyi Slovenské pohľady, a kolozsvári Korunk, az újvidéki Híd, s a budapesti Kortárs, s természetesen az Irodalmi Szemle voltak. Később aztán jött a szovjet bevonulás, és sajnos mindennek vége lett, megszűnt a közép-európai laptársulás, de azért legalább elmondhattuk, hogy elkezdődött valami. Én, kicsit ennek a közép-európai kezdeményezésnek a hatására, de természetesen sok minden más is közrejátszott benne, elég korán kezdtem fordítani a cseh és a lengyel költészetet, tanulmányoztam az irodalmi Közép-Európát, foglalkoztam a közép-európai eszmével mint olyannal. Így jutottam el az előbb felsorolt szerkesztőségekbe is, s ekkor látogattam meg először, 1967-ben, az erdélyi Korunkat is.

– Kikkel találkoztál ott?

– Kántor Lajos, a kísérom sok olyan román íróhoz elvitt, akinél korábban maga Kántor sem járt. Ezt ő maga, Lajos mondta. Ana Blandiana költőnőre és Dumitru Radu Popescu íróra máig emlékszem. Blandiana megajándékozott a frissen megjelent verskötetével, s a dedikációja mellé egy szál virágot is rajzolt. Fiatal ember voltam, s meg voltam

győződve róla, hogy a gyönyörű Ana Blandiana első látásra belém szeretett. Lajos aztán kiábrándított, hogy a költőnek annak idején neki is ugyanolyan virágot rajzolt a könyvébe. Kolozsváron és Marosvásárhelyen szinte minden jelentős íróval, költővel megismerkedtem, így Balogh Edgárral, Sütő Andrással, Kányádi Sándorral, Lászlóffy Aladárral, Panek Zoltánnal, Fodor Sándorral s másokkal. Egyedül Szilágyi Domokossal nem sikerült találkoznom, de hát róla állítólag sohasem lehetett tudni, hogy éppen hol jár. Méliusz József, Bukarestben szintén nagy hatással volt rám. Sokáig mondogattam, hogy két európai formátumú író ismerek személyesen: az egyik Forbáth Imre volt, a prágai avantgárd költő, a másik pedig Méliusz József. Akkor ismertem meg Bukarestben Szemlér Ferencet s Majtényi Eriket is, de voltunk például a ma már kevésbé ismert Aszódy János lakásán is, akire azért csodálkoztam rá, mert a fiaival románul társalgott.

– *Ezek a személyes kapcsolatok később fennmaradtak, vagy ennyi volt? Leveleztek-e...*

– Fennmaradtak. A romániai látogatásom következtében az Irodalmi Szemlében újrászerezően megszorodtak az erdélyi s bukaresti szerzők, s a kapcsolatunk tartós maradt. S ugyanez megisméltődött a jugoszláviai, lengyel, a cseh stb. lapokkal és szerzőkkel is.

– *Közölhettek erdélyi írókat?*

– A hivatal nem nézte jó szemmel a barátkozást, de engedély nem kellett hozzá, mi meg nem ütöttük rosszra a dolgot. Jöttek-mentek, cserélődtek a kéziratok az egyes lapok között: a rendszer egészen 1969-ig működött.

– *Az általad említett írók, fiatalabbak, idősebbek, jártak Pozsonyban nálatok?*

– Balogh Edgár, Kányádi, Páskándi Géza többször is, de ez már később, 1968 táján, 69-ig történt.

– *Szeretnék idézni egy versedből, kiírtam magamnak, bár a könyvben is megjelöltem – megkeresem –, abból a levélversből való, amit Cselényi László költőbarátodhoz – mondhatom így? – írsz.*

– Hogyne, persze

– *„Ha a szlovákiai magyar irodalom még mindig »szlovákiai«, elég baj az neki.” Szabad erről hosszabban beszélni? Pontosan igyekeztem idézni. Szabad-e ezt kibontani, vagy ott a helye a versben?*

– Azt hiszem, beszélni lehet is meg kell is a dolgról. A magyar irodalom univerzumát, beleértve az ún. határontúli tartományokat, éppen úgy újra ki kell találnunk, mint a gyermekkorunkat. A szlovákiai magyar irodalom például korántsem úgy „határontúli tartomány”, mint az erdélyi magyar irodalom.

– *Miért?*

– Az irodalomban akkor kezd valaminek külön léte lenni, ha az sajátos stílust, külön iskolát jelent. Az erdélyi magyar irodalomnak régebben volt ilyen külön léte, a szlovákiai magyar irodalomnak soha. A szlovákiai magyar irodalomban a „szlovákiaság” mindig is belterjességet, „kicsi, de mienk” normát jelentett. Akkor alakult ki s addig tartott, míg a határok légmentesen le voltak zárva. A szlovákiai magyar írók így rá voltak kényszerülve a belterjességre, a saját irodalmi normák kialakítására, a szükségéből erény kovácsolására.

Egyetlen példa arra, hogy az ún. szlovákiai magyar irodalom mennyire zárt volt, amíg volt. Weöres Sándor A hallgatás tornya és Tűzkút című versesköteteit mi annak idején, az ötvenes és a hatvanas években Párizson keresztül kaptuk meg. Cselényi László többször is járt Párizsban...

– ...a Műhelyeseknél, gondolom...

– ...persze, a hatvanas évek második felében többször is vendégeskedett a párizsi Magyar Műhelyben, és ő hozta hozzánk a friss könyveket, a kísérletező szellemet, de aztán a Műhelyesek már maguk is küldték a kiadványaikat és a lapot. Sokszor olyasmit is, amit egyszerűbb és természetesebb lett volna Pesten beszerezni. De akkor Pozsony és Pest között a közvetlen kapcsolat elképzelhetetlen volt. Na már most a kérdés az, hogy ma, mikor ez a két város szinte már csak karnyújtásnyira van egymáshoz, köztük a határ csak jelképes, s most én itt ülök az Alexandra Ház pódiumtermében, s pesti közönség előtt beszélek az irodalom dolgairól, van-e még értelme szlovákiai magyar irodalomról beszélni? Igen, továbbra is mondjuk, hogy szlovákiai magyar irodalom, meg hogy erdélyi irodalom, de elfelejtjük hozzátenni, hogy ilyenkor már csak a szlovákiai és az erdélyi magyar irodalmi intézményrendszerre és a körülöttük alakuló irodalmi körökre gondolunk, de nem gondolunk sajátos irodalmi képződményekre.

– Az elején mégis megkülönböztetted a szlovákiai magyar irodalmat és az erdélyi magyar irodalmat. Miért? Az „erdélyi” nem belterjeset, nem provinciálisat jelentett/jelent?

– Az erdélyi magyar irodalom századokon keresztül nemcsak mint kifejezés, hanem mint irodalmi képződmény is létezett. A magyar történelmi regény Bethlen Miklós Emlékirataival kezdődik, és folytatódik mondjuk a megint csak erdélyi Jósikával vagy Kemény Zsigmonddal és a sor a marosvásárhelyi Láng Zsolt fiktív történelmi regényeiig húzódik. Az erdélyi magyar irodalom számomra a történelmi regény iskoláját jelenti. Nem irodalmi belterjességet (bár tudom, hogy ott is buján tenyészik ez a fajta irodalmi csenderes is), s nem is pusztán helyi irodalmi intézményrendszert, hanem sajátos irodalmi minőséget. S ilyen sajátos irodalmi minőségnek tartom Tamási Áron tündérkedését és Nyíró József ruralizmusát is, sőt akár még Szilágyi István „történelmi egzisztencializmusát” is rá tudnám kapcsolni ezekre az eleven erdélyi hagyományokra, de például Kovács András Ferencet ilyen értelemben már semmiképpen sem tudnám erdélyi írónak mondani. Nos, ilyen sajátos irodalmi minőségeket, iskolákat a szlovákiai magyar irodalom történetéből nem tudunk kimutatni. Bár, akárcsak Jugoszláviában, gondoljunk Bori Imre jugoszláviai magyar irodalomtörténeteire, nálunk is voltak kísérletek, amelyek a szlovákiai magyar irodalom létét a Halotti beszédig vissza akarták vezetni (ennek a becses nyelvi és irodalmi opusunknak a története köztudottan az egykori Felvidékhez, a mai Szlovákia területéhez, Rimajánosihoz, Deákihoz és Pozsonyhoz kötődik). A néhai Csanda Sándor szerint például Szenci Molnár Albert és Mikszáth Kálmán éppen úgy a „szlovákiai magyar irodalom” része volt, mint... Fábry Zoltán.

– *Nem hiszem, hogy a mai erdélyi írók nagyon örülnének, ha őket is egy ilyen logika szerint határoznák meg, és nem egyszerűen azt mondanánk, hogy ők magyar írók, magyar költők.*

– Az utóbbi időben mintha az erdélyi irodalmi minőségek, az irodalmi erdélyiség is felbomlóban volna. Ami nem biztos, hogy minden esetben szerencsés dolog. Igen, az irodalom nyelvfüggő, az irodalmi mű mindig a nyelv immanenciáiból építkezik, s ennyiben mindegy, hogy Kolozsváron vagy Pozsonyban írják-e, de ezt nem kellene összetéveszteni az egyetlen irodalmi iskola, azaz valamiféle kánon egyeduralmával. S van más vonatkozása is a kérdéskörnek: azt hiszem, ide kell kapcsolni a perem és centrum kérdését is.

– *Van az irodalomnak pereme és centruma?*

– Az irodalom peremét és centrumát nehéz meghatározni, mert esetenként a „perem” is lehet centrum, s a „centrum” is süllyedhet a perem szerepébe. Az Új Symposion fénykorában például egy ideig Újvidék volt a magyar irodalom centruma és Pest volt a „perem”. Én tehát inkább a nyelvterület vonatkozásában beszélek peremről és centrumról. Tény, hogy a magyar irodalom legnagyobb alakjai általában a nyelvterület pereméről jöttek. Kezdjük nálunk, a Felvidéken: Balassi Bálint, Madách Imre, Mikszáth Kálmán, Krúdy Gyula, Kassák Lajos, Márai Sándor. És menjünk körbe. Erdély: Arany János, Ady Endre. Délvidék: Kosztolányi, Csáth Géza – hogy valóban csak a legnagyobbakat említsem.

– *Ma is így van ez? Vagy mondjuk az elmúlt ötven évben is így volt?*

– Az elmúlt fél század még túl képlékeny, arról nem mernék nyilatkozni, de azt látom, hogy ez a centrum-perem viszony valamiképpen a szellemi nyitottsággal, a befogadókészséggel kapcsolatos. Úgy tűnik, a nyelvterület belseje nem annyira befogadó, mint a perem. A perem felé haladva az irodalmon túli elkötelezettségek egyre lazulnak, úgyhogy a nyitottság... Hát ezt is messzebről kell kezdenem. Ernest Renan, a 19. századi francia filozófus tartotta magáról, hogy ő tulajdonképpen „dilettáns”. A szó eredeti értelmében: az olasz dilettare ugyanis, amint tudjuk, annyit jelent, mint gyönyörködni. Tehát ő olyan világban-gyönyörködő ember, mondta, aki igyekszik mindent megérteni, de csak e megértés révén vesz részt a természet végtelenül gazdag termékenységében. A perem sajátja szintén a nyitottság, a megértés, a gyönyörködés. És nem az elkötelezettség. Azt hiszem, hogy a perem alkotói ilyen értelemben szinte mindig „dilettánsok”. (Sajnos, sokszor más értelemben is, de ezt most hagyjuk.) Ismételjük el: nyitottság, megértés, gyönyörködés. Elkötelezettség nélkül. Az elkötelezettség lehúzó, megköt, bizonyos értelemben bezár, s ezt a bezártságot a nyelvterületnek, az etnikumnak a közepén gyakrabban látom, mint a peremen. Hívják azt bár népiségnek, urbánusságnak, realizmusnak vagy posztmodernnek, MSZP-nek vagy Fidesznek – mindegy. Az író feladata pedig nem ez, az író feladata: a megértés és a dilettare révén részt venni a természet végtelen termékenységében. S ez nem is olyan egyszerű, mint ahogy hihetnénk. Ma is nagyon kevés olyan alkotó van a magyar irodalomban, akik ebből a megértésből és gyönyörködésből, s nem az ilyen vagy olyan elkötelezettségekből csinálnak irodalmat. S azt hiszem, ilyen megértő „dilettáns” néhány mai „peremírónk”, mondjuk az erdélyi Kovács András Ferenc vagy a délvidéki-palicsi Tolnai Ottó.

– S ilyennek szeretném tudni (kitalálni?) magamat én is.